

Когут Руслан Павлович,
аспірант за спеціальністю «Економіка»,
Академія праці, соціальних відносин і
туризму

Kohut Ruslan, Postgraduate Student Majoring in
“Economics”, Academy of Labour,
Social Relations and Tourism,
<https://orcid.org/0009-0007-6291-9337>

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY: ESSENCE AND FACTORS OF FORMATION

Когут Р. П. Конкурентоспроможність економіки країни: сутність та чинники формування. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 3. С. 270 – 278.

Kohut R. Competitiveness of the national economy: essence and factors of formation. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Volume 8. No. 3. pp. 270 – 278.

Суспільний поділ, організація і спеціалізація праці в національному, а згодом і в міжнародному масштабі призвели до виробництва економічних благ з унікальними характеристиками, а торгівля ними і прагнення до збагачення – стали причиною конкуренції на товарних ринках. Процеси глобалізації і транснаціоналізації економічних відносин, боротьба за нерівномірно розподілені й обмежені ресурси поглибили конкуренцію між окремими товаровиробниками, корпораціями, країнами, регіональними об'єднаннями та цілими націями. Так, сформувалася парадигма конкурентоспроможності країни, яка нині є стратегічним орієнтиром для розвитку більшості національних економік світу та предметом для формування державних регуляторних політик. Попри значну кількість наукових праць, донині дискусійною залишається сутність конкурентоспроможності країни, потребують уточнення й систематизації методичні засади її формування й аналізу тощо. Метою дослідження є систематизація і узагальнення теоретико-методичних засад конкурентоспроможності економіки країни та чинників її формування. У результаті дослідження встановлено, що за понад 300 років економічний зміст конкурентоспроможності країни кардинально змінився з простого збагачення цінними металами в умовах жорсткого протекціонізму у міжнародних відносинах до парадигми формування інклюзивних інститутів, економічного зростання і досконалої конкуренції, набуття конкурентних переваг за рахунок інновацій, цифровізації й орієнтації на споживчий попит, реалізацію глобальних цілей сталого розвитку та ESG-орієнтованих стратегій суб'єктів господарювання. Обґрунтовано, що конкурентоспроможність країни слід розуміти як економічну категорію, що означає інтегровану здатність формувати, розвивати й використовувати доступні соціальні, економічні, культурні і технологічні ресурси з метою досягнення стійкого економічного зростання на засадах інклюзивності, збільшення добробуту громадян, враховуючи сучасні виклики глобалізації, конкурентної боротьби, інновацій, цифровізації суспільного життя та збереження екологічної рівноваги. Перспективами подальших розвідок вважаємо дослідження теоретичних засад формування конкурентоспроможності країн у постіндустріальному світі, розроблення ефективних стратегій конкурентоспроможного розвитку економіки України у повоєнний період.

Ключові слова: конкурентоспроможність країни, конкурентні переваги, теорія конкуренції, дескриптори конкурентоспроможності, економічна теорія.

The social division, organization, and specialization of labor on a national and then international scale has led to the production of economic goods with unique characteristics and trade in them, and the desire for enrichment has caused competition in commodity markets. The processes of globalization and transnationalization of economic relations, the struggle for unevenly distributed and limited resources, have intensified competition between individual producers, corporations, countries, regional associations, and entire nations. As a result, the paradigm of national competitiveness was formed, which is now a strategic focus for the development of most national economies and a basis for the formation of government regulatory policies. Despite a considerable number of scientific publications, the essence of the country's competitiveness remains controversial, and the methodological foundations for its formation and analysis need to be clarified and systematized, etc. The purpose of the study is to systematize and generalize the theoretical and methodological framework for the competitiveness of the national economy and the factors of its formation. The study has shown that over more than 300 years, the economic content of a country's competitiveness has changed dramatically from simple enrichment with valuable metals in the context of severe protectionism in international relations to the paradigm of inclusive institutions, economic growth, and perfect competition, gaining competitive advantages through innovation, digitalization and focus on consumer demand, implementation of global sustainable development goals and ESG-oriented strategies of economic agents. It has been argued that national competitiveness should be understood as an economic category, which means an integrated ability to form, develop, and use available social, economic, cultural, and technological resources to achieve sustainable economic growth based on inclusiveness, increase the welfare of citizens, considering the current challenges of globalization, competition, innovation, digitalization of public life and preservation of ecological balance. Prospects for further research include the study of the theoretical foundations of the formation of countries' competitiveness in the post-industrial world and the development of effective strategies for the competitive development of Ukraine's economy in the postwar period.

Keywords: country's competitiveness, competitive advantages, competition theory, competitiveness descriptors, economic theory.

Вступ

Суспільний поділ, організація і спеціалізація праці в національному, а згодом і в міжнародному масштабі призвели до виробництва економічних благ з унікальними характеристиками, а торгівля ними і прагнення до збагачення – стали причиною конкуренції на товарних ринках. Процеси глобалізації і транснаціоналізації економічних відносин, боротьба за нерівномірно розподілені й обмежені ресурси поглибили конкуренцію між окремими товаровиробниками.

ками, корпораціями, країнами, регіональними об'єднаннями та цілими націями. Так сформувалася парадигма конкурентоспроможності країни, яка нині є стратегічним орієнтиром для розвитку більшості національних економік світу та предметом для формування державних регуляторних політик.

Аналіз сутності конкурентоспроможності економіки країни було предметом досліджень класиків економічної думки Т. Мена, А. Монкретьєна, Д. Юма, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Мілля, А. Маршалла. Істотний внесок у формування парадигмальних засад національної конкурентоспроможності зробили Е. Чемберлін, Е. Хекшер, Б. Олін, В. Леонт'єв, Й. Шумпетер, М. Портер, Ч. Донг-Санг, Г. Мун, А. Рагмен, А. Вербейке, А. Тільман, Х. Вольфганг, Й. Мейєр-Стаєр, С. Гареллі, Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон, Дж. Сакс, А. Ворнер, Дж. Стігліц, Дж. Лін, А. Крюгер, Д. Родрік, П. Кругман та багато інших. Серед вітчизняних дослідників слід звернути увагу на імена Б. Кваснюка, В. Гейця, Л. Антоноук, А. Філіпенка, А. Гальчинського, Я. Жаліла, Я. Базилюка, О. Длугопольського, В. Македона, О. Біттера, І. Єгорова, Ю. Кіндзерського, С. Корабліна, М. Скрипниченко.

Попри значну кількість наукових праць, донині дискусійною залишається сутність конкурентоспроможності країни, потребують уточнення й систематизації методичні засади її формування й аналізу тощо.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є систематизація і узагальнення теоретико-методичних засад конкурентоспроможності економіки країни та чинників її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конкурентоспроможність завжди була однією з найважливіших економічних категорій, проте її застосування на рівні окремих країн чи національних економік почалося відносно недавно. Перші згадки про конкуренцію між країнами можна знайти у працях меркантилістів XVII-XVIII стт. Вони вважали, що національне багатство визначається кількістю золота і срібла в державній казні, а джерелом багатства є міжнародна торгівля. Така позиція приводила до активної конкуренції за колонії, джерела корисних копалин і зовнішні ринки, формувала жорстку державну протекціоністську політику.

На противагу меркантилістам Д. Юм заперечував визначальну роль цінних металів, вказуючи на те, що справжнє джерело національного багатства міститься в товарах і послугах, оскільки надмірний експорт країни призведе до значного надходження золота, а відтак і до збільшення грошової маси та рівня цін у країні. Зі зростанням цін експорт буде зменшуватися, а імпорт збільшуватися, поки платіжний баланс не вирівняється [1, с. 274-282]. У контексті формування міжнародної конкурентоспроможності Д. Юм вважав, що країни мають спеціалізуватися на виробництві й торгівлі тими товарами, де вони мають відносні переваги, тому що така спеціалізація давала б змогу користуватися перевагами ефекту масштабу й ефективності.

Грунтуючись на ідеях Д. Юма, у XVIII ст. А. Сміт і Д. Рікардо розробили теорії абсолютних і порівняльних переваг. Учені наголошували, що країни можуть отримувати вигоду від міжнародної торгівлі, спеціалізуючись на виробництві тих товарів, у яких вони мають переваги. Так, А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» зазначав, що джерелом багатства є людська праця, а капітал є засобом підвищення її продуктивності. Кожна країна має певні природні або штучні (техніко-технологічні) переваги у виробництві товарів, порівняно з іншими національними виробниками. Завдяки міжнародному поділу праці й спеціалізації виробництва створюються абсолютні конкурентні переваги країн [2]. Водночас певною мірою обмежувальними чинниками підвищення міжнародної конкурентоспроможності є тарифи, квоти й інші торговельні обмеження, тому що вони перешкоджають ефективному розподілу ресурсів і зменшують добробут нації.

За Д. Рікардо, країна буде конкурентоспроможною на міжнародному ринку лише за умови спеціалізації виробництва й позитивного сальдо зовнішньої торгівлі тими товарами, де вона має абсолютні й інші переваги. Водночас учений розвинув теорію абсолютних переваг до теорії порівняльних переваг, довівши, що міжнародна торгівля може бути вигідною навіть тоді, коли одна країна ефективніше виробляє товари, не маючи унікальних ресурсів для цього [3].

Продовжуючи вчення А. Сміта й Д. Рікардо, Дж. Мілля наголошував на важливості капіталу і технологій у формуванні конкурентоспроможності країни. Він вважав, що нагромадження капіталу і розвиток інновацій призводять до зростання продуктивності праці, що в підсумку стає визначальним під час конкуренції країни на міжнародному рівні [4]. Додатковий прибуток під час міжнародної торгівлі формується завдяки конкурентним позиціям країни, її здатності продавати товари за інтернаціональною ціною, яка має значно перевищувати внутрішні виробничі витрати, стимулювати інвестиційну активність та експорт інновацій (більш продуктивного капіталу і технологій).

З теоретичних учень А. Сміта, Д. Рікардо й Дж. Мілля про відносні й абсолютні переваги впливає, що основними чинниками міжнародної конкурентоспроможності країни є природні фактори (рентоутворювальні чинники), продуктивність праці і ефективність виробництва, обумовлена технологічними факторами й рівнем капіталоозброєності праці, а методом конкурентної боротьби є ціна як результат ринкової кон'юнктури. Водночас науковці допускали абсолютну ідентичність факторів виробництва і ресурсів у країнах-конкурентах, незмінність протягом тривалого періоду рівня технологій і питомих виробничих витрат, повну зайнятість трудових ресурсів в економіці, непереміщуваність ресурсів і технологій між державами, досконалість конкуренції на товарному ринку, що істотно обмежувало методологічну базу конкурентоспроможності.

З розвитком промислової революції в XIX ст. конкуренція між країнами стала більш відчутною. Один з провідних економістів того часу А. Маршалл вважав, що основними факторами конкурентоспроможності країни є: капітал (нагромадження капіталу та інвестиції є основою для розвитку промисловості та технологій); технології (технологічний прогрес визначає продуктивність праці й використання капіталу) та людський капітал (освіта, навички, здоров'я та інші аспекти людського капіталу відіграють важливу роль у підвищенні продуктивності праці й створенні інновацій) [5].

Однією з унікальних ідей, які А. Маршалл розробив у контексті конкурентоспроможності, була концепція агломерації. Учений звернув увагу на те, як промисловість може концентруватися у певних регіонах, створюючи так звані промислові округи. Ці агломерації дають змогу підприємствам, регіонам, а отже і державі отримувати конкурентні переваги від масштабу виробництва, доступу до ресурсів і спільної інфраструктури [5]. Згодом ця концепція лягла в основу територіально-виробничих комплексів і кластерів.

Водночас А. Маршалл зазначав, що конкурентоспроможність країни залежить не лише від ендогенних чинників. Міжнародна торгівля, зовнішні інвестиції, політична стабільність та інші чинники також мають істотний вплив на економіку країни та її сприйняття учасниками ринку.

Після Першої світової війни багато країн розпочали активно захищати свої ринки шляхом запровадження митних тарифів і квот. Це була реакція на економічні труднощі і все більшу міжнародну конкуренцію. Така політика протекціонізму й ізоляціонізму призвела до Великої депресії й подальших економічних проблем. Учений Е. Чемберлін, основоположник теорії монополістичної конкуренції, стверджував, що з погляду конкурентоспроможності країни, найліпших економічних результатів можна досягти лише в умовах абсолютної свободи конкуренції [6]. Водночас у окремих секторах економіки конкурентні переваги досяжні винятково за рахунок монопольної ціни на засоби виробництва або результати праці, а ядром національного господарства повинні бути державно-корпоративні компанії монополістичного типу.

Учені Е. Хекшер і Б. Олін показали, що в основі міжнародної спеціалізації праці і конкурентоспроможності лежать відмінності у факторах виробництва і їхній економічній цінності [7, с. 12]. Тому конкурентні переваги отримують ті країни, які мають певний ресурс у надлишку і спеціалізуються на виробництві й експорті таких товарів. Теорія Хекшера-Оліна активно і аргументовано критикувалася В. Леонтьєвим, який на основі статистичних даних 1947 р. показав, що, попри надлишок капіталу, зі США експортувалися трудомісткі, а не капіталомісткі товари [8].

Австрійський економіст Й. Шумпетер вважав, що інновації, а не нагромадження капіталу чи ресурсів, є основним джерелом економічного росту. Він виділяв п'ять типів інновацій: нові товари, нові методи виробництва, нові ринки, нові джерела постачання та нові форми організації праці й виробництва [9]. Учений асоціював інноваційну активність країни з її здатністю конкурувати на міжнародній арені. Лише ті національні економіки, які активно підтримують і стимулюють інновації, на його думку, здатні випереджати своїх конкурентів.

Після Другої світової війни світова економіка потребувала відновлення. Була створена система Бреттон-Вудських угод, що сприяла відкриттю ринків і зростанню міжнародної торгівлі. У той час конкурентоспроможність стала дуже важливим поняттям для країн, які прагнули відновити свої економіки. За теорією Р. Вернона, місце виробництва товару може змінюватися протягом його життєвого циклу [10]. Наприклад, новий товар може бути спочатку вироблений у розвиненій країні, але як тільки технологія стає більш зрозумілою, виробництво переноситься в країни з більш дешевою робочою силою. Так, конкурентоспроможність країн визначалася не лише ресурсним потенціалом чи інноваціями, а здатністю ефективно управляти міжнародними ланцюгами створення додаткової вартості.

Слід зазначити, що поняття «конкурентоспроможність країни» ввели в науковий обіг саме перед Другою світовою війною для узагальненої порівняльної характеристики макро-економіки та її здатності підтримувати стабільні високі темпи зростання. Однак безпосереднього розвитку ця концепція набула у 1980-х рр. як реакція на глобалізаційні процеси і

посилення конкурентної боротьби між країнами за доступ до міжнародних ринків ресурсів і збуту готової продукції.

1990 р. М. Портер уперше систематично розглянув поняття національної конкурентоспроможності у своїй книзі «Конкурентні переваги нації». Конкурентоспроможність країни залежить від чотирьох основних груп чинників: стратегія компаній, їхня структура і конкуренція; параметри факторів виробництва; умови і параметри попиту на продукцію; супутні й підтримуючі галузі (рис. 1).

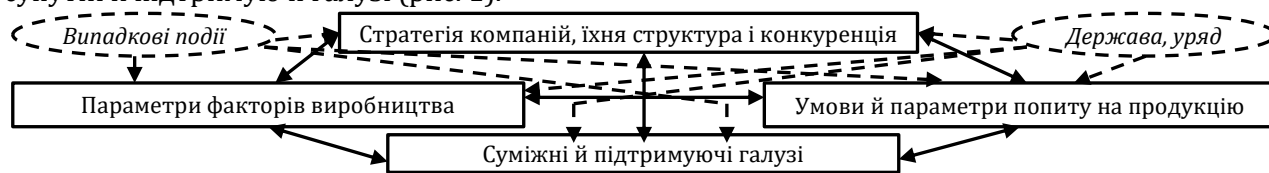

Рис. 1. Детермінанти національної конкурентоспроможності за М. Портером («діамант Портера»)

Джерело: узагальнено автором за дослідженнями М. Портера [11, с. 111-113].

Так, за теорією М. Портера, параметри факторів виробництва – це матеріальні й нематеріальні ресурси країни, такі як робоча сила, капітал, природні копалини, земля, фінанси, інфраструктура, нагромаджені знання, ноу-хау тощо. Учений розподілив фактори виробництва на три основні категорії [11]: базові (природні ресурси (земля, клімат, мінеральні ресурси тощо); некваліфікована робоча сила; капітал та його доступність для інвесторів); розвинуті (висококваліфікована робоча сила; інфраструктура (транспортні системи, зв'язок, енергетика); технологічна база (наявність і доступ до сучасних технологій і науково-дослідних інституцій); капітал знань (університети, дослідницькі центри, тренінгові програми тощо); вузькоспеціалізовані або унікальні (фактори, що є унікальними для певної галузі і можуть охоплювати спеціалізовану робочу силу, спеціалізовані дослідницькі інституції, а також галузеву-специфічну інфраструктуру). Водночас важливим є не стільки сама кількість ресурсного потенціалу, скільки його якість і рівень реалізації, що обумовлює можливості створення більш досконалих та інноваційних факторів виробництва і технологій.

Умови і параметри попиту на продукцію характеризуються обсягами, структурою і динамікою галузевого, міжгалузевого та міжнародного попиту на продукцію, кількістю незалежних покупців і споживачів. Очевидно, що щораз більший попит може стимулювати інновації, а тому країни з вибагливими споживачами часто мають конкурентні переваги, оскільки компанії змушені постійно вдосконалювати свою продукцію.

Суміжні й підтримуючі галузі відіграють важливу роль у конкурентоспроможності національних економік, тому що вони сприяють інноваційному розвитку, зменшуючи виробничі витрати і підвищуючи якість продукції. Водночас під суміжними галузями М. Портер розумів ті, які хоч і не постачають сировину безпосередньо до головної галузі, але їхня діяльність тісно пов'язана з нею, маючи важливий вплив на її конкурентоспроможність [11]. Своєю чергою, підтримуючими галузями є ті, що постачають сировину, матеріали, компоненти, обладнання або надають сервісні послуги для головної галузі. Якщо підтримуючі галузі є конкурентоспроможними на світовому рівні, то це може забезпечити головній галузі переваги з погляду вартості, якості, доставки й інноваційності. Механізмами взаємодії суміжних і підтримуючих галузей є співпраця (кооперація), інтеграція, конкуренція, господарський (комерційний) розрахунок і обмін інформацією (знаннями).

Стратегія компаній, їхня структура і конкуренція, за М. Портером, означає способи, якими компанії створюються, організовуються та конкурують між собою. До того ж цей аспект «діаманта Портера» показує, як внутрішні конкурентні умови країни і особливості національного бізнес-середовища впливають на організацію і стратегію підприємств. Такими базовими конкурентними стратегіями є проста і направлена диференціація, лідерство у витратах і стратегія фокусування на витратах.

Істотного впливу на конкурентоспроможність країни завдають держава в особі уряду й випадкові події. Водночас урядова політика може мати як позитивний, так і негативний вплив на конкурентоспроможність і економічний розвиток, водночас визначає загальні правила ведення бізнесу, конкуренції і розподілу ресурсів у середині країни. Випадкові події не контролюються учасниками ринку і можуть як звести нанівець всі конкурентні переваги, так і створити нові можливості для нових ринкових агентів. До таких подій належать цінові шоки, епідемії, війни, форс-мажорні обставини, рішення уряду, кардинальні зміни уподобань споживачів тощо.

Слід зазначити, що М. Портер також визначив чотири основні стадії розвитку конкурентоспроможності країни [11]:

1. Стадія факторних дотацій. На цьому етапі національна економіка розвивається на доступних, переважно низькоякісних, ресурсах; виробництво здебільшого не дуже складне, а норма додаткової вартості є низькою. До того ж країна спеціалізується на простому виробництві та експорті ресурсів або трудомістких товарів масового виробництва.

2. Стадія інвестицій у розвиток. Тут країни починають усвідомлювати необхідність підвищення продуктивності й ефективності. Вони інвестують у технології й інфраструктуру, спрямовуючи зусилля на поліпшення виробничих процесів, створення національних компаній, які є конкурентоспроможними на міжнародному рівні.

3. Стадія інноваційного розвитку. Країни на цьому етапі зосереджуються на розробленні власних інноваційних продуктів і послуг. Вони інвестують у наукові дослідження і розвиток, освіту, а бізнес-середовище стає більш динамічним і конкурентним. Компанії в цих країнах часто мають бренди з глобальною репутацією і конкурують за рахунок унікальних продуктів або технологій.

4. Стадія національного добробуту. Це останній етап конкурентоспроможного розвитку, де країни зосереджуються на якості життя своїх громадян. Держави, що досягли цього етапу, часто характеризуються високим рівнем ВВП на одну особу населення, а також першочерговістю фінансування сфер охорони здоров'я, науки, освіти й соціального інклюзивно орієнтованого благополуччя.

Загалом названі вище стадії розвитку конкурентоспроможності допомагають зрозуміти, на якому етапі перебуває країна з погляду її здатності конкурувати на міжнародному рівні, а також які стратегії й політики вона має використовувати для переходу на наступний етап.

Розширену версію «діаманта Портера» 1994 р. запропонував Ч. Донг-Санг. На його думку, конкурентоспроможність країни визначається кількістю галузей промисловості, що мають конкурентні переваги на міжнародному рівні. Сама дев'ятифакторна модель Ч. Донг-Санга передбачає ієрархічний вплив чинників на національну конкурентоспроможність [12]. Так, загальний перший рівень є екзогенним і охоплює лише випадкові події. Другий, ендегенний, рівень представлений політиками й бюрократами, робітниками, підприємцями й професійними управлінцями та інженерами, які ухвалюють рішення щодо розвитку компаній, розподілу ресурсів і спеціалізації виробництва. Третій, також ендегенний, рівень формується, як і у М. Портера, залученими ресурсами, внутрішнім попитом, бізнес-середовищем і суміжними й підтримуючими галузями економіки.

Розвиваючи ідеї М. Портера, учені Г. Мун, А. Рагмен та А. Вербейке запропонували модель «подвійного діаманта Портера» [13], що розглядає конкурентоспроможність у контексті глобалізації та міжнародних ринків. Водночас внутрішній ромб уповні відповідає «діаманту Портера», а зовнішній – описує ті ж самі чинники, але в інтернаціональному контексті:

- глобальні параметри факторів виробництва (як країна може використовувати глобальні ресурси);
- глобальні умови і параметри попиту на продукцію (як країна може задовольнити потреби міжнародних споживачів);
- глобалізовані суміжні й підтримуючі галузі (як країна може інтегруватися в глобальні ланцюги створення вартості);
- стратегія компаній, їхня структура і конкуренція на міжнародних ринках в умовах глобалізації.

Виходячи з моделі «подвійного діаманта Портера», для досягнення високого рівня конкурентоспроможності країни необхідно не лише мати внутрішні переваги (як в традиційному варіанті), але й успішно інтегруватися у світову економіку, використовуючи свої зовнішні абсолютні чи відносні конкурентні переваги.

В умовах глобалізації більшість теорій не давали змоги враховувати всі аспекти конкурентоспроможності країн. На думку А. Тільмана, Х. Вольфганга й Й. Мейєр-Стаєра, саме комплексний підхід покликаний поєднати розрізнені концепції і в підсумку поєднати в єдину систему як традиційні (ресурси, робоча сила), так і новітні (технології, інновації, інтелектуальний капітал) фактори. Названі вчені запропонували модель конкурентоспроможності країни, що складається з чинників мікро-, мезо-, макро- і мегарівнів [14]. Так, на мікрорівні формується конкурентоспроможність окремих підприємств під впливом соціальних, організаційних і технологічних інновацій, міжгосподарської конкуренції, внутрішньогосподарської ефективності й кооперації. Конкурентоспроможність на мезорівні розглядається з погляду галузей, які представлені відповідними товаровиробниками мікрорівня, а на її формування чинять вплив ціни, галузева структура, експортно-імпорتنе сальдо, регіональна інфраструктура, природоохоронні заходи, ринок робочої сили, галузево орієнтована освіта тощо. Макро-

конкурентоспроможність визначається ефективністю і стабільністю державної антимонопольної, конкурентної, монетарної, фінансової, валютної, торговельної й бюджетної політики, а також сталістю правової структури. Детермінантами конкурентоспроможності на мегарівні є соціальна згуртованість і організація розвитку суспільства, міжнародна динаміка конкуренції, міжнародні політики держави і конкурентні стратегії транснаціональних корпорацій.

Теорія глобальних ланцюгів створення вартості розглядає міжнародну конкурентну економіку як систему бізнес-процесів, що спрямовані на створення ціннісно-орієнтованих продуктів і послуг. Замість класичного розуміння виробництва у межах однієї країни або компанії, ця теорія розглядає виробництво як розподілену мережу, що охоплює кілька країн. Глобальні ланцюги створення вартості безпосередньо впливають на конкурентоспроможність країни, тому що вони визначають як ресурси, знання, навички і технології розподіляються на глобальному рівні. Країни, які ефективно інтегруються в ці ланцюги, мають ліпші шанси на економічне зростання і є більш конкурентоспроможними. Однак, з другого боку, участь у таких ланцюгах може призвести до проблем з нерівністю розподілу доходів і ресурсів, нестабільністю робочих місць і залежністю від зовнішніх ринків. Тому деякі країни віддають перевагу стратегіям самозабезпечення, продовольчої незалежності або регіональної інтеграції, тим самим прямо обмежуючи проникнення транснаціональних корпорацій на внутрішні ринки.

Базуючись на дев'ятифакторній моделі конкурентоспроможності Тільмана–Вольфганга–Мейєр-Стаєра, теорії глобальних ланцюгів створення вартості й концепції сталого розвитку, С. Гареллі розробив «куб конкурентоспроможності країни» [16]. Центральним елементом «куба» є стратегія сталого розвитку країни, яка поєднує конкурентоспроможність підприємств, як основних продуцентів новоствореної вартості, і конкурентоспроможність нації. Своєю чергою, це досягається за умов макроекономічної ефективності, бізнес-ефективності, ефективності державної політики й розвитку інфраструктури. Екзогенне середовище, представлене бічними гранями «куба», характеризується глобалізацією, агресивним зовнішнім впливом, конкуренцією, ризиками, необхідністю дотримання норм соціальної відповідальності, глобальними ресурсними потоками й залученням країн до глобальних ланцюгів створення вартості. Наслідком конкурентоспроможності країни є формування й нагромадження добробуту нації, високі темпи економічного розвитку на засадах сталості, соціальної спрямованості й екологічності.

Інституційна теорія конкурентоспроможності країн ґрунтується на ідеї, що економічний розвиток і конкурентоспроможність значною мірою визначаються якістю державних і суспільних інституцій. Ця теорія розглядає, як формальні правила (закони, регуляторні норми, стандарти), так і неформальні норми (традиції, звичаї), що впливають на суспільно-економічний розвиток і конкуренцію.

Учені Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон у своїх працях розглядають, як політичні та економічні інститути впливають на долю націй, економічний розвиток і конкурентоспроможність країни [17, 18]. Інклюзивні інститути формують оточення, у якому люди мають рівний доступ до освіти, ресурсів, робочих місць і можливостей для підприємництва. Ці інститути характеризуються рівним і відкритим доступом (громадяни мають рівні можливості реалізовувати свої права і використовувати ресурси), відсутністю надмірного контролю (держава не втручається в економіку без обґрунтованої необхідності) й захистом прав власності (люди відчують впевненість у тому, що їхні інвестиції та права власності будуть захищені).

На відміну від інклюзивних, екстрактивні інститути створюють нерівні умови, де влада та ресурси концентруються в руках елітарних груп. Так, дескрипторами цих інститутів є концентрація чи узурпація влади (невелика група людей має провадити монопольний контроль над економікою, ресурсами і політичною системою), брак захисту прав власності (права громадян можуть бути порушені без належних правових наслідків) й обмеження доступу до освіти і низькі можливостей самореалізації (більшість громадян має обмежений доступ до освіти, роботи або інших можливостей підприємництва, самореалізації та розвитку).

Інклюзивні інститути сприяють створенню здорового, досконалого конкурентного середовища, у якому компанії можуть інноваційно розвиватися, а громадяни мають змогу поліпшувати рівень свого добробуту. Країни ж з переважаючими екстрактивними інститутами часто залишаються низько розвиненими, бо у суспільстві немає стимулів до інновацій і розвитку, а провідна еліта постійно збагачується і отримує переваги на користь власних інтересів. Отже, відкриті інклюзивні інститути сприяють розвитку нації й підвищенню конкурентоспроможності країни, тоді як закриті екстрактивні інститути ведуть до суспільного й економічного занепаду.

Попри значну кількість досліджень, у науковому обігу донині немає усталеного визначення сутності конкурентоспроможності країни. Так, М. Портер вважає, що конкурентоспромож-

ність країни визначається здатністю її промисловості конкурувати на світових ринках, а також створювати нові товари [11]. До того ж країна має перспективи зростання конкурентоспроможності тоді, якщо відповідні детермінанти або сприятливі, або мають потенціал для розвитку. Тоді дескрипторами національної конкурентоспроможності є ендogenous умови, які дають змогу підприємствам шукати нові можливості для удосконалення виробничих процесів і провадження інновацій. Іншими словами, національна конкурентоспроможність є здатністю країни підтримувати високі темпи економічного зростання і зайнятості у довгостроковому періоді.

Учені Дж. Сакс і А. Ворнер зазначають, що конкурентоспроможність країни визначається рівнем її продуктивності, який, своєю чергою, залежить від якості освіти, інфраструктури та інших макрочинників [19]. Дж. Стігліц розглядає конкурентоспроможність країни через призму її здатності забезпечити стале економічне зростання без суттєвих макроекономічних дисбалансів [20]. Д. Норт стверджує, що конкурентоспроможність країни значною мірою залежить від ефективності її інституцій [21]. Дж. Лін, А. Крюгер і Д. Родрік наголошують на провідній ролі структурних змін в економіці для забезпечення національної конкурентоспроможності [22]. На думку М. Вольфа, конкурентоспроможність країни є мірилом її здатності адаптуватися до глобальних викликів [23].

Учені Національного інституту стратегічних досліджень розуміють під конкурентоспроможністю національної економіки «економічну категорію, що характеризує стан суспільних відносин у державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг і досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів» [24, с. 13].

На думку колективу науковців під керівництвом Б. Кваснюка, національна конкурентоспроможність є «здатністю країни в умовах вільного ринку та справедливого розподілу суспільного продукту виробляти товари і послуги, що відповідають установленим міжнародним стандартам, і на цій основі підвищувати рівень реальних доходів населення та підтримувати його у довгостроковій перспективі» [25, с. 12].

Як зазначила Л. Антонюк, конкурентоспроможність країни – це «здатність країни займати і утримувати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку при наявності потужного економічного потенціалу, який забезпечує динамічне зростання економіки на інноваційній основі» [7, с. 33].

Лауреат Нобелівської премії П. Кругман висловив думку, що конкурентоспроможність країни не є постійним станом, а складається з безлічі чинників, які постійно змінюються. Водночас учений справедливо зазначив, що конкурентоспроможність на макрорівні не є тотожною продуктивності чи економічному зростанню, тому що держава, на відміну від підприємства, фактично не має балансу прибутків чи збитків від економічної діяльності; формування державної політики, яка сконцентрована на забезпеченні міжнародної національної конкурентоспроможності, часто призводить до торгових війн, хибної підтримки непродуктивних галузей та інших негативних наслідків [26].

На нашу думку, конкурентоспроможність країни слід розуміти як економічну категорію, що означає інтегровану здатність формувати, розвивати й використовувати доступні соціальні, економічні, культурні і технологічні ресурси з метою досягнення стійкого економічного зростання на засадах інклюзивності, збільшення добробуту громадян, враховуючи сучасні виклики глобалізації, конкурентної боротьби, інновацій, цифровізації суспільного життя та збереження екологічної рівноваги.

Експерти Міжнародного інституту розвитку менеджменту (IMD) визначають конкурентоспроможність країн як здатність окремих суб'єктів господарювання конкурувати на внутрішньому або міжнародному рівні в умовах сприятливого чи несприятливого макросередовища [27, с. 38]. До того ж роль держави полягає у створенні і підтримці середовища, яке забезпечує конкурентоспроможність підприємств як основних суб'єктів створення національного багатства. Для оцінювання конкурентоспроможності країн експерти використовують 336 показників, які об'єднані у чотири групи: економічні показники розвитку, ефективність уряду, ефективність бізнесу, розвиток інфраструктури.

Одним з найавторитетніших досліджень конкурентоспроможності країн є Звіт про глобальну конкурентоспроможність, який розробляється експертами Всесвітнього економічного форуму (WEF) з 1979 р. За їхнім розумінням, глобальна конкурентоспроможність – це спроможність країни підтримувати стійке економічне зростання, забезпечуючи водночас високий рівень життя своїм громадянам в умовах глобальної конкуренції [28]. Протягом понад 40 років методологія розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності удосконалювалася з метою найбільш точного інтегрального оцінювання впливу макроекономічних чинників,

інститутів і державних політик на стійкість економічного розвитку й добробуту країни. Так, 2017 р. до складу індексу входило 113 параметрів, об'єднаних у 12 груп: інституції, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, технологічна розвиненість, ємність ринку, розвиток бізнес-середовища, інновації. 2018 р. було запроваджено «індекс глобальної конкурентоспроможності 4.0», що базується на 103 індикаторах, які також об'єднані в 12 груп: інституції, інфраструктура, адаптованість до цифровізації, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я, освіта, ринок товарів, ринок праці, фінансова система, обсяг ринку, динамічність бізнесу, інноваційність.

Слід зазначити, що ідея підвищення конкурентоспроможності України була задекларована ще 2004 р. у «Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» (указ Президента України від 28.04.2004 р. №493/2004), якою передбачалося утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави. Затверджена 2015 р. «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (указ Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015) прямо визначила стратегічним індикатором входження до 40 кращих держав світу за глобальним індексом конкурентоспроможності. Ще більш орієнтованою на міжнародну конкурентоспроможність України є «Національна економічна стратегія на період до 2030 року» (постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. №179), яка має на меті підвищення рівня добробуту населення, зокрема шляхом формування конкурентоспроможних умов для бізнесу та інвестицій, а також відновлення довіри до державних інститутів. На жаль, до тепер ці стратегічні цілі не були досягнуті.

Отже, конкурентоспроможність країни нині розглядається не лише як теоретичний концепт, а як стратегічний орієнтир сталого розвитку держави й суспільства, трансформації інституційного середовища, інтеграції національної економіки у замкнені міжнародні економічні відносини.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Конкурентоспроможність країни є важливим фактором її успіху на міжнародній арені. Водночас вона є багатогранною концепцією, що системно простягається від внутрішньої структури економіки до зовнішнього середовища. Комплексне розуміння різних теорій і підходів до цього поняття є базою для розроблення ефективних стратегій розвитку національних економік, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності країни в глобалізованому світі.

У результаті дослідження встановлено, що за понад 300 років економічний зміст конкурентоспроможності країни кардинально змінився з простого збагачення цінними металами в умовах жорсткого протекціонізму у міжнародних відносинах до парадигми формування інклюзивних інститутів, економічного зростання і досконалої конкуренції, набуття конкурентних переваг за рахунок інновацій, цифровізації й орієнтації на споживчий попит, реалізацію глобальних цілей сталого розвитку та ESG-орієнтованих стратегій суб'єктів господарювання. У подальшому стратегічними орієнтирами конкурентоспроможності країн, імовірно, стануть роботизовані технології виробництва, штучний інтелект, біоекономіка, новітні джерела енергії тощо.

Перспективами подальших розвідок вважаємо дослідження теоретичних засад формування конкурентоспроможності країн у постіндустріальному світі, розроблення ефективних стратегій конкурентоспроможного розвитку економіки України у повоєнний період.

Список літератури

1. Fuller E.W. A Source Book on Early Monetary Thought: Writings on Money before Adam Smith. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020. xii, 320 p.
2. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. La Vergne: True Sign Publishing House, 2023. 539 p.
3. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. Heraklion: Heraklion Press, 2018. 242 p.
4. Mill J.S. Principles of Political Economy. Madrid: Bubok Publishing S.L., 2018. 810 p.
5. Marshall A. Principles of Economics. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013. xxviii, 731 p.
6. Chamberlin E.H. The Theory of Monopolistic Competition. Cambridge: Harvard University Press, 1969. 396 p.
7. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. Київ: КНЕУ, 2004. 275 с.
8. Leontief W. Essays in Economics: Theories and Theorizing. Oxford: Blackwell, 1977. xii, 252 p.
9. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ: Києво-Могилянська академія, 2014. 243 с.
10. Raymond V. International Investment and International Trade in the Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*. 1966. Vol. 80. Issue. 2. Pp. 190–207.
11. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 2014. 739 p.
12. Dong-Sung Ch. A Dynamic Approach to International Competitiveness: The Case of Korea. *Journal of Far Eastern Business*. 1994. Vol. 1. No. 1. Pp. 17–36.
13. Moon H.Ch., Rugman A.M., Verbeke A. A Generalized Double Diamond Approach to the International Competitiveness

- of Korea and Singapore. *International Business Review*. 1998. Vol. 7. Issue 2. Pp. 135–150.
14. Altenburg T., Hillebrand W., Meyer-Stamer J. Building Systemic Competitiveness: Concept and Case Studies from Mexico, Brazil, Paraguay, Korea and Thailand. Berlin: German Development Institute, 1998. v, 61 p.
 15. Humphrey J. Global Value Chains. Northampton: Edward Elgar, 2019. xxxi, 861 p.
 16. Garelli S. Top Class Competitors: How Nations, Firms, and Individuals Succeed in the New World of Competitiveness. Chichester: John Wiley & Sons, 2010. xvi, 272 p.
 17. Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York: Crown Business, 2013. 529 p.
 18. Acemoglu D., Robinson J.A. The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty. New York: Penguin Books, 2020. xix, 556 p.
 19. Sachs J.D., Warner A. Economic Reform and the Process of Global Integration. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1995. No. 1. Pp. 1–118. DOI: <https://doi.org/10.2307/2534573>.
 20. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents. London: Penguin Books Ltd, 2017. 472 p.
 21. North D.C. Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. viii, 152 p.
 22. Lin J.Y., Krueger A., Rodrik D. New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development [with Comments]. *The World Bank Research Observer*. 2011. Vol. 26. No. 2. Pp. 193–229. URL: <http://www.jstor.org/stable/41261429>.
 23. Wolf M. Why Globalization Works. New Haven: Yale University Press, 2018. xviii, 398 p.
 24. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / за ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2005. 388 с.
 25. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. Б.Є. Кваснюка. Київ: Фенікс, 2005. 582 с.
 26. Krugman P. Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs*. 1994. Vol. 73. No. 2. Pp. 28–44.
 27. IMD World Competitiveness Booklet 2023. Lausanne: International Institute for Management Development, 2023. 132 p.
 28. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2019. Geneva: World Economic Forum, 2020. xiii, 648 p.

References

1. Fuller, E.W. (2020). *A Source Book on Early Monetary Thought: Writings on Money before Adam Smith*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
2. Smith, A. (2023). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. La Vergne: True Sign Publishing House.
3. Ricardo, D. (2018). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Heraklion: Heraklion Press.
4. Mill, J.S. (2018). *Principles of Political Economy*. Madrid: Bubok Publishing S.L.
5. Marshall, A. (2013). *Principles of Economics*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
6. Chamberlin, E.H. (1969). *The Theory of Monopolistic Competition*. Cambridge: Harvard University Press.
7. Antoniuk, L.L. (2004). *Mizhnarodna konkurentospromozhnist krain: teoriia ta mekhanizm realizatsii* [International competitiveness of countries: theory and mechanism of realization]. Kyiv: KNEU.
8. Leontief, W. (1977). *Essays in Economics: Theories and Theorizing*. Oxford: Blackwell.
9. Schumpeter, J.A. (2014). *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidgotka ta ekonomichnoho tsykladu* [Theory of economic development. Study of profits, capital, credit, interest and the economic cycle]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia.
10. Raymond, V. (1966). "International Investment and International Trade in the Product Cycle". *Quarterly Journal of Economics*. No. 80(2). pp. 190–207. DOI: <https://doi.org/10.2307/1880689>.
11. Porter, M.E. (2014). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
12. Dong-Sung, Ch. (1994). "A Dynamic Approach to International Competitiveness: The Case of Korea". *Journal of Far Eastern Business*. No. 1(1). pp. 17–36. DOI: <https://doi.org/10.1080/13602389400000002>.
13. Moon, H.Ch., Rugman, A.M., Verbeke, A. (1998). "A Generalized Double Diamond Approach to the International Competitiveness of Korea and Singapore". *International Business Review*. No. 7(2). pp. 135–150. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0969-5931\(98\)00002-X](https://doi.org/10.1016/S0969-5931(98)00002-X).
14. Altenburg, T., Hillebrand, W., Meyer-Stamer, J. (1998). *Building Systemic Competitiveness: Concept and Case Studies from Mexico, Brazil, Paraguay, Korea and Thailand*. Berlin: German Development Institute.
15. Humphrey, J. (2019). *Global Value Chains*. Northampton: Edward Elgar.
16. Garelli, S. (2010). *Top Class Competitors: How Nations, Firms, and Individuals Succeed in the New World of Competitiveness*. Chichester: John Wiley & Sons.
17. Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2013). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business.
18. Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2020). *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*. New York: Penguin Books.
19. Sachs, J.D., Warner, A. (1995). "Economic Reform and the Process of Global Integration". *Brookings Papers on Economic Activity*. No. 1. pp. 1–118. DOI: <https://doi.org/10.2307/2534573>.
20. Stiglitz, J.E. (2017). *Globalization and Its Discontents*. London: Penguin Books Ltd.
21. North, D.C. (2017). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Lin, J.Y., Krueger, A., Rodrik, D. (2011). "New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development [with Comments]". *The World Bank Research Observer*. No. 26(2). pp. 193–229.
23. Wolf, M. (2018). *Why Globalization Works*. New Haven: Yale University Press.
24. Zhalilo, Ya.A. (ed.). (2005). *Konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [Competitiveness of the Ukrainian economy in the context of globalization]. Kyiv: NISD.
25. Kvasniuk, B.Ye. (ed.). (2005). *Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky* [Competitiveness of the national economy]. Kyiv: Feniks.
26. Krugman, P. (1994). "Competitiveness: A Dangerous Obsession". *Foreign Affairs*. No. 73(2). pp. 28–44. DOI: <https://doi.org/10.2307/20045917>.
27. *IMD World Competitiveness Booklet 2023*. (2023). Lausanne: International Institute for Management Development.
28. Schwab, K. (2020). *The Global Competitiveness Report 2019*. Geneva: World Economic Forum.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2023 р.